

3. НАУКОВІ СЕМІНАРИ-ПРАКТИКУМИ

Віра Петрівна Чудакова,
науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
науковий кореспондент Інституту
психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
психолог, тренер, старший викладач,
консультант, коуч,
м. Київ, Україна

УДК 159.9:37.07:005.95]:001.895

Продовження публікацій: початок у № 2; 3–4; 5; 6; 7 за 2012 р.; у № 1 (8); 2 (9); 3 (10); 6 (13); 7 (14); 8–9 (15–16); 10 (17); 11 (18); 12 (19) за 2013 рік; у № 1 (20); 2 (21); 3 (22), 4 (23), 5 (24); 6 (25); 7 (26); 8 (27); 9–10 (28–29); 11 (30); 12 (31) за 2014 р.; у № 1 (32); 2 (33); 3 (34) № 4 (35); 5 (36); 6 (37); 7 (38); 8 (39); 9 (40); 10 (41); 11 (42) за 2015 р.

ІНФОРМАЦІЙНО-СМИСЛОВИЙ КОМПОНЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ «ВОЛЬОВОГО САМОКОНТРОЛЮ» – ПОКАЗНИК СФОРМОВАНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

І частина, продовження у наступному номері.

В публікації представлений інтерпретаційний компонент дослідження «волевого самоконтролю», що складає інтегральну характеристику «індивідуально-психологічних особливостей та емоційно-волевої сфери особистості», що є критерієм сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості.

Ключевые слова: інноваційна діяльність, психологічна готовність до інноваційної діяльності, модель, психолого-організаційна технологія, індивідуально-психологічні особливості особистості, «волевої самоконтроль», «волевої саморегуляція».

The publication presents interpretative component of the study «strong-willed self-control» integral part of the characteristics of «individual psychological characteristics and emotional and volitional personality», which is the criterion of formation of psychological readiness for innovation and competitiveness of the individual.

Key words: innovative activity, psychological readiness to innovative activity, model, psychological and organizational technology, individual psychological characteristics of the individual, strong-willed self-control, volitional self-regulation.

У цьому номері пропонуємо публікацію, де розглянемо інформаційно-смісловий компонент дослідження «волевого самоконтролю», що є однією зі складових інтегральної характеристики «індивідуально-психологічні особливості та емоційно-волевої сфери особистості» сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості у швидкозмінних умовах.

Продовжуємо висвітлювати досвід впровадження у практику діяльності освітніх організацій різних типів *моделей технологій* формування готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності. У попередніх випусках журналу «Освіта та розвиток обдарованої особистості» у рубриці «Наукові семінари-практикуми» нами здійснено опис

комплексної системи науково-методичного забезпечення їх впровадження [10–14]. Пропонуємо здійснити короткий екскурс сторінками публікацій, в яких подано:

– Майстер-клас «Коучинг, як засіб розвитку обдарованої особистості та формування успішних життєвих стратегій», що опубліковано у № 2, 2012 р.;

– Програму спецкурсу (семінару-тренінгу) «Управлінська компетентність керівника з формування готовності педагогів до інноваційної діяльності в умовах освітнього середовища ЗНЗ», що подано у № 4 (11), 2013 р.;

– Загальну характеристику науково-методичного забезпечення психолого-організаційної технології формування готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності, що висвітлено у № 3–4, 2012 р.;

– 1.1. Модель експертизи організаційно-інноваційного середовища освітньої організації, описано дослідження «Рівня розвитку педагогічного колективу» та його соціально-психологічні характеристики, що подано у № 5; 6; 7, 2012 р.;

– Загальну характеристику експертизи організаційно-інноваційного середовища освітньої організації. Описано алгоритм проведення та інтерпретацію результатів експертизи: за методикою «Оцінювання характеристик колективу», у № 1 (8), 2013 р.; за методикою «Оцінювання мотиваційного середовища», у № 2 (9), 2013 р.; за методикою «Оцінювання функції керівництва», у № 3 (10), 2013 р. Також було подано узагальнені результати експертизи організаційно-інноваційного середовища освітньої організації, у № 6 (13), 2013 р.;

– 1.2. Корекційну модель створення сприятливого організаційно-інноваційного середовища освітньої організації, що висвітлено у № 7 (14), 2013 р.;

– Дослідження «інноваційності» персоналу освітніх організацій як показника сформованості готовності до інноваційної діяльності, що подано у № 8–9 (15–16), 2013 р.;

– 2. Моделі експертизи та корекції психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності, що опубліковано у № 10 (17), 2013 р.;

– Дослідження інтегральної характеристики «ставлення особистості до своєї професійної діяльності», що висвітлено у № 11 (18); 12 (19), 2013 р.;

– Дослідження інтегральної характеристики «ставлення особистості до себе як професіонала», у № 1 (20), 2014 р.; самооцінки у № 2 (20), 2014 р.; суб'єктивного «локусу контролю», № 3 (22); 4 (23); 5 (24); 6 (25); 7 (26); 8 (27), 2014 р.;

– Дослідження інтегральної характеристики «мотиваційних показників» сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності; *направленості мотивації* у № 9–10 (28–29) 2014 р.; рівня прагнення до самоактуалізації, у № 11 (30); 12 (31), 2014 р.; № 1 (32); 2 (33); 3 (34), 2015 р.; *прагнення (ставлення) до самовдосконалення*, у № 4 (35); 5 (36), 2015 р.; *мотиваційного профілю*, у № 6 (37); 7 (38); 8 (39) 2015 р.;

– Дослідження інтегральної характеристики «індивідуально-психологічні особливості та емоційно-вольова сфера особистості», у № 9 (40), 2015 р.;

– Дослідження «порогу активності»: представлення інформаційно-сміслового компоненту дослідження «порогу активності», що опубліковано у № 10 (41), 2015 р.

Метою цієї публікації є представлення інформаційно-сміслового компоненту дослідження «вольового самоконтролю, вольової саморегуляції, що є складовою інтегральної характеристики «індивідуально-психологічні особливості та емоційно-вольова сфера особистості» сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості.

Для реалізації поставленої мети використовувались такі методи наукового дослідження, як: *аналіз літератури з проблеми, теоретичний аналіз проблеми; проведення пілотажного дослідження; психолого-педагогічний експеримент; психолого-педагогічні діагностичні методики; метод експертних оцінок; методи математичної статистики; метод активного соціально-психологічного навчання та коучингу*. Математичне оброблення даних здійснювалось за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 20).

Дослідження здійснювалось у межах виконання науково-дослідних тем Інституту педагогіки НАПН України: «Технологія формування готовності педагогів до інноваційної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах»; «Науково-методичне забезпечення формування конкурентоздатності особистості в умовах швидкозмінного середовища: соціально-профорієнтаційний аспект» [10–14].

За результатами дослідження розроблена нами «Психолого-організаційна технологія формування готовності персоналу організацій до інноваційної діяльності» (далі «Технологія»). Її впровадження уможливило надання психологічної допомоги психологам, персоналу освітніх організацій, управлінцям всіх рівнів, спрямовану на розв'язання певних психологічних та організаційних проблем в умовах здійснення інноваційної діяльності. За основу взято технологічний підхід, головне призначення якого полягає у розробленні (проектуванні) та впровадженні спеціальних гуманітарних (людинознавчих) технологій, різновидом якої є *психолого-організаційна технологія*, спрямована на розв'язання конкретних проблем в організації (Л. Карамушка, В. Панок) [9].

«Технологія» складається із двох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих частин [12; 13; 14]:

I. *Модель експертизи й корекції організаційно-інноваційного середовища освітніх організацій* (зовнішні умови), результати її впровадження представлені у авторських публікаціях [10; 12; 13; 14];

II. *Модель експертизи й корекції психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності* (внутрішні умови), складовими якої є: 2.1. Модель експертизи психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності; 2.2. Модель багаторівневого рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу «Психологічні засоби самовдосконалення і розвитку творчого потенціалу особистості». Результати та освітню програму їх впровадження представлено у авторських публікаціях [11; 13; 14].

Кожна з моделей «Технології» відповідає дослідженню внутрішніх та зовнішніх умов упровадження інновацій і містить такі основні компоненти, як: інформаційно-смысловий, діагностично-інтерпретаційний, прогностичний, корекційно-розвивальний.

У цій публікації продовжуємо розгляд однієї зі складових авторської «Технології» – «2.1. Модель експертизи психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності» [10]. Предметом докладного обговорення є висвітлення інформаційно-смысового компоненту дослідження «вольового самоконтролю, вольової саморегуляції», що є складовою інтегральної характеристики «індивідуально-психологічні особливості та емоційно-вольова сфера особистості», що є одним із критеріїв сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості.

Інформаційно-смысовий компонент дослідження «вольового самоконтролю» як компоненту «вольової саморегуляції»

Термінологічна характеристика та генеза розвитку поняття «воля»

Одним із оцінних параметрів дослідження інтегральної характеристики «індивідуально-психологічних особливостей та емоційно-вольової сфери особистості» сформованості психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності є «вольовий самоконтроль». Розглянемо інформаційно-смысовий компонент дослідження «вольового самоконтролю», що визначаємо через «вольову саморегуляцію». Вивчення психологічних основ процесу розвитку вольової сфери особистості в умовах інноваційної діяльності є важливим науково-дослідним завданням. Звернемося до теоретичних аспектів вивчення термінологічних характеристик та родових понять «воля», «вольовий самоконтроль» та «вольова саморегуляція».

Воля – це властивість людської психіки, що виявляється в активній самодетермінації та саморегуляції ним діяльності й поведінці всупереч зовнішнім та внутрішнім перешкодам і впливам [6]. Воля (від латин. *voluntas* – воля; англ. *volition, will*) – це здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи внутрішні перешкоди [1]. *Психологічний зміст* поняття волі містить свідоме регулювання людиною власної поведінки і діяльності, виражене в умінні долати внутрішні та зовнішні труднощі під час здійснення цілеспрямованих дій та вчинків [4].

Аналіз наукових підходів вивчення феномену «воля»

Зацікавленість вивчення феномену «воля» бере витоки з часів *античного періоду* для пояснення породження дії, але не будь-якої, а позбавленої прагнення людини до неї. Пізніше поняття «воля» виділилось як самостійне: дослідження свободи волі, прийняття рішень, цілепокладання, а останнім часом і саморегуляція [6]. Відбулася також зміна проблеми, у межах якої ставилося питання про необхідність поняття волі. Спочатку це відбулося у працях *Платона* – він

вважав волю як здатність душі, що визначає та спонукає активність людини. *Аристотелем* воля вводилася у зв'язку з проблемою породження дії на основі розумного рішення за необхідності, але мотиваційно незабезпеченого. Він пов'язував волю з розумом і вважав, що природа волі виражається у формуванні логічного висновку. Пізніше воля стала наділятися функцією вибору у випадку конфліктів мотивів і цілей. Таке розуміння є в працях: *Блаженного Августина*, який стверджував, що діями душі та тіла керує воля, спонукаючи душу до самопізнання і створюючи з чуттєвих відбитків речей їхні образи, а також витягує з душі закладені в ній ідеї; *Спінози*, де він розрізняв волю як усвідомлення зовнішньої детермінації, що суб'єктом сприймається як внутрішня свобода. Він вважав, що боротьба мотивів – це боротьба ідей. З цього випливало, що розум і воля одне і те саме.

У ХХ ст. проблема волі стала обговорюватися у зв'язку із завданням подолання перешкод, що знижують спонукування дії. Волі пов'язували з мобілізацією зусиль з подолання зовнішніх та внутрішніх перешкод, що виникають за реалізації дій. Так, *Л. Виготський* розглядав проблему волі у зв'язку із завданням «оволодіння собою», тобто, розвитком довільності, свідомого управління людиною власними процесами та поведінкою. У Короткому психологічному словнику (за редакцією Л. Карпенко, А. Петровського, М. Ярошевського) пропонується декілька варіантів розуміння та дослідження волі: виділення реальності, для яких вводилося поняття воля і вибір однієї з них, що відповідає сучасному її розумінню; виділення зі всієї реальності того спільного, що дозволяє це пов'язати з волею, або зміна змісту поняття волі для позначення нової реальності [6].

У Великому психологічному словнику (за редакцією В. Зинченко, Б. Мещерякова) зазначено, що у традиційній психології *воля розглядалася* як самодостатнє джерело людської активності, яке зумовлює незалежність поведінки від об'єктивних причин або заперечувалася іншим шляхом, а саме за допомогою зведення її до інших психічних процесів [1].

У Словнику практичного психолога (за редакцією С. Головіна) розглядають *волю* як сторону свідомості, її *діяльний та регулюючий початок*, покликаний створити зусилля та утримувати її так довго, як потрібно. Воля – здатність людини досягати поставлених цілей в умовах подолання перешкод, що проявляється у самодетермінації та саморегуляції діяльності та різних психічних процесів. Завдяки їй людина може за власної ініціативи, основувшись на усвідомленій необхідності, виконувати дії за задалегідь спланованим напрямком та передбаченою силою. Людина може відповідно організувати власну психічну діяльність та спрямовувати її. Зусиллям волі можна стримати зовнішній прояв емоцій або показати абсолютно протилежні емоції. Отже, *воля* спрямовує або стримує дії людини, а також організовує психічну діяльність, виходячи з наявних завдань та вимог [3].

Використання поняття волі та її функції

Спочатку поняття волі було введено для пояснення спонукань до дій, виконуваних за власним рішенням людини, але не відповідає його бажанням. Потім воно стало використовуватися для пояснення можливості вільного вибору за конфлікту бажань людини, що пов'язаний з постановкою проблем свободи волі.

Основними функціями волі є: 1) вибір мотивів та цілей; 2) регуляція спонукання до дій – за недостатньої або надмірної їх мотивації; 3) організація процесів психічних – в систему, адекватну виконуваної діяльності; 4) мобілізація фізичних та психічних можливостей – за умови подолання перешкод до досягнення поставлених цілей. Воля надає можливість довільно регулювати дії та психічні процеси, підпорядковуючи їх власним свідомим рішенням. Так само пояснюється наявність волі і прояв у діях людини таких якостей, як: наполегливість, рішучість, витримка, сміливість тощо [3].

Особливості здійснення вольових процесів, вольового акту та вольової поведінки

Вольовий акт містить боротьбу різноспрямованих мотиваційних тенденцій. Якщо у цій боротьбі беруть гору безпосередні спонукання (морального порядку), діяльність здійснюється поза її *вольовою регуляцією*. На відміну від цього *вольова поведінка* передбачає наявність таких психічних процесів, за допомогою яких людина посилює мотиваційні тенденції, що йдуть від свідомо поставленої мети і пригнічує інші. Вирішальна роль у цьому процесі належить уявній побудові майбутньої ситуації. Тоді людина чітко уявляє позитивні наслідки тих дій, які вона здійснить за свідомо поставленої мети і заперечує наслідки дій, продиктованих безпосереднім *бажанням*. Якщо за результатами такого передбачення майбутніх наслідків виникнуть позитивні емоції, пов'язані з досягненням свідомо поставленої мети, і виявляться сильнішими наявних у людини переживань, породжуваних безпосереднім спонуканням, то ці переживання виступають додатковою мотивацією, що забезпечує перенос спонукання з боку свідомо поставленої мети. *Активність* у внутрішньому інтелектуальному плані (ВІП) виступає умовою, що породжує нові мотиваційні тенденції. Тобто, у ВІП справжня ситуація, відбиваючись у світлі майбутнього, отримує інший *смісл*, що і означає завершення боротьби мотивів та *прийняття рішення* на користь вольового вчинку, а у випадках, коли людина намічає способи досягнення поставленої мети – створення *наміру*.

В основі *вольової поведінки* існує складний психологічний механізм, що містить специфічні та загальні особливості для будь-яких компонентів цілеспрямованої діяльності. Спільним є опосередкованість поведінки (на відміну від імпульсивного, ситуативного) внутрішніх інтелектуальних планів (ВІП), що виконують функцію свідомої регуляції діяльності. При цьому ВІП спрямовано на пошук тих дій, що за певних конкретних умов можуть сприяти досягненню поставленої мети. Однак така форма регуляції ще не

характеризує власне вольове поведіння. Специфічним для нього є наявність ВІП, організуючого наявності у людини в певний момент спонукання у напрямку такої їх ієрархізації, за якої провідним мотивом стає свідомо поставлена мета [1].

Основою здійснення *вольових процесів* виступає характерна для людини опосередкована поведінка за рахунок використання нею суспільно вироблених знарядь чи засобів. На цьому будується процес *свідомого контролю*, що має значні індивідуальні варіації над тими чи іншими емоційними станами або мотивами. За рахунок цього контролю набувається можливість діяти всупереч сильній мотивації або ігнорувати сильні емоційні переживання [8].

Вікові особливості розвитку волі

З'ясовано, що розвиток волі у людини починається з дитинства і здійснюється за рахунок формування свідомого контролю над безпосередньою поведінкою під час засвоєння певних правил поведінки [8]. У *ранньому дитинстві* розвиток волі починається з набуття здатності керувати власними рухами, що відбувається в оточенні дорослих і під їх керівництвом. При цьому, розвиток волі проходить довгий шлях (виникнення дій, спрямованих на здійснення бажання; виборчих дій; готовність вступити всупереч безпосередньому емоційному спонуканню; розуміння «правил» поведінки тощо). До кінця *дошкільного* та *початку шкільного віку* дитина свідомо намагається ставити перед собою завдання та цілеспрямовано його виконувати. Поступово за результатами навчання і виховання на основі мимовільних уваги, пам'яті, імпульсивних дій тощо формуються вищі психічні функції – довільна увага, пам'ять, цілеспрямоване мислення, довільні дії [1; 2; 8].

Теорії волі

У науці існує багато теорій волі, в яких дослідники по-різному визначають її значущість. Волю визначають як *волютаризм*, *вільний вибір*, *довільна мотивація*, *особлива форма психічної регуляції*, *механізм подолання зовнішніх та внутрішніх перешкод і труднощів* тощо. Розглянемо деякі з них. Немає однозначного визначення поняття «воля», оскільки дослідники дають власні визначення залежно від того прихильниками якої з теорій волі вони є (*табл. 1*).

Більш вдалим для розуміння волі є її визначення, що сформульовано у словнику [6]. «Воля – здатність людини, що виявляється у самодетермінації та саморегуляції власної діяльності та психічних процесів». Як *соціальне новоутворення* психіки, волю можна представити як: *систему різних психічних процесів, особливу внутрішню дію*, що містить зовнішні та внутрішні засоби. Участь мислення, уяви, емоцій, мотивів тощо у вольової регуляції призвело в історії науки до перебільшеного оцінювання будь-яких інтелектуальних процесів (теорії волі інтелектуалістичні) або афективних процесів (теорії волі емоційності). З'явилися теорії, де воля розглядалася, як первинна здатність душі (теорія волютаризму) [3].

Таблиця 1

Визначення поняття «воля» представниками різних теорій волі

Автор визначення поняття «воля» відповідно до теорії волі	Літературні джерела
Воля, як волюнтаризм	
Волюнтаризм, стверджував незалежність людської волі від навколишньої дійсності, у власних поглядах протиставляв вольовий початок об'єктивним законам природи та суспільства. Створив цей напрям Ф. Теніс, який намагався пояснити механізми поведінки людини через проблему волі будь-якої особливою надприродною силою. Цей напрям отримав назву «волюнтаризм».	<i>Селиванов В. И. Волевая регуляция активности личности // Психол. Журнал. – № 4. – 1982.</i>
<i>Б. Спіноза</i> заперечував безпричинну поведінку: «воля, як будь-що інше, потребує причини» і далі «люди помиляються, вважаючи себе вільними. Ця думка ґрунтується на тому, що власні дії усвідомлюються, як причин, якими визначаються, але не знають».	<i>Спиноза Б. Избранные произведения в 2-х томах Т 1. – М., 1957.</i>
<i>І. Кант</i> вважаючи людину «безвольною іграшкою надприродних сил» говорив про те, що кінцевою причиною людських вчинків виступає не людина, а Бог.	<i>Кант И. Сочинения в 6-ти томах. Т 4, ч.1. – М., 1964, 43 с.</i>
<i>Георг-Вільгельм-Фрідріх Гегель</i> висунув тезу про єдність волі та мислення. Учений вважав, що вони: перебувають у взаємозв'язку, є двома сторонами духу (теоретичної та практичної); проникають і доповнюють одне одного. Різниця в тому, що мислення прагне найбільш адекватно його пізнати, а воля – перетворити.	<i>Анисимов О. С. Гегель: мышление и развитие. (путь к культуре мышления). – М., 2000. – 800 с.</i>
<i>Л. Фейєрбах</i> вважав, що воля може бути у живої, людини яка відчуває, «адже що таке воля, як не людина, яка бажає?». Воля, як він вважав, проявляється у вигляді відчуття, а де його немає, там немає і волі. Унаслідок цього «вона скована, але хоче бути вільною».	<i>Фейербах Л. Избранные философские произведения: В 2-х т., 1955.</i>
<i>Л. Виготський</i> писав, що вольова або довільна поведінка – є поведінкою соціальною за суттю і, що максимум волі є максимум покори, тому відсутність свободи у прийнятті рішень ще не говорить про відсутність. Він також пов'язував волю зі свободою вибору.	<i>Выготский Л. С. Собрание соч. Т 3,5. – М., 1912.</i>
Воля, як вільний вибір	
Одні філософи зводили проблему свободи волі до проблеми вільного вибору дії, а інші, як Дж. Локк, говорили про те, що у вольових актах людина не може бути вільною, вона підпорядкована потребам, а свобода в тому, «що ми можемо діяти або не діяти згідно з нашим вибором або бажанням».	<i>Локк Дж. Избранные философские произведения: В 2х т. – М., 1960.</i>
<i>В. Віндельбанд</i> був упевнений в тому, що вільний вибір є внутрішнім процесом, що містить в собі критерій власної доцільності.	<i>Виндельбандт В. О свободе воли. – СПб., 1904</i>
Воля, як довільна мотивація	
<i>Аристотель</i> ввів поняття «волі» як пояснювальне, щоб відрізнити вчинки, що здійснюються на підставі розумного рішення суб'єкта, від вчинків, викликаних власним бажаннями. Не знання є причиною розумної поведінки, а сила, що викликає дію відповідно до розуму. Воля – сила, яка зароджується в розумній частині душі за допомогою з'єднання розумного рішення з бажанням, що додає спонукальну силу та бажання, обумовлюється спонукальною силою прагнення. Волю Аристотель зводив до управління, за допомогою розуму спонукальною силою бажання людини.	<i>Аристотель. О душе // Соч. в 4х. т.Т. 1.</i>
<i>І. Сеченов</i> виділяв моральний компонент волі («воля – діяльний бік розуму та морального почуття, керуюча рухом в ім'я будь-чого, і часто наперекір почуттю самозбереження»). Він говорив, що просто так людина не буде проявляти силу волі, для цього потрібен мотив.	<i>Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга 1953 г.</i>
<i>С. Рубінштейн</i> вважав, що зачатки волі укладено в особливостях, як у вихідних спонукань людини до дії. У вольовій дії спонукання не діють безпосередньо у вигляді сліпого імпульсу, а опосередковано через усвідомлену мету.	<i>Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2001. – С. 589.</i>
Воля, як особлива форма психічної регуляції	
<i>М. Басов</i> розглядав волю, як особливу форму психічної регуляції поведінки.	<i>Басов М. Я. Воля как предмет функциональной психологии. – Пг., 1922.</i>
Воля, як механізм подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод і труднощів.	
<i>К. Корнілов</i> : «Про волю людини судять насамперед по тому, наскільки вона здатна справлятися з труднощами»	<i>Корнилов К. И. Воля и её воспитание. – М., 1957.</i>
За <i>Б. Смирновим</i> воля в єдності з розумом та почуттями регулює поведінку та діяльність за тяжких умов.	<i>Смирнов Б. Н. О психических механизмах волевых усилий // Проблемы психологии воли. Рязань, 1991.</i>
Розуміння волі можна зустріти у <i>В. Калина</i> : «Воля – це система механізмів свідомості, що забезпечує самоуправління ...»	<i>Калин В. К. Волевая регуляция деятельности. Автореф. дис. д-ра наук. – Тбилиси, 1989.</i>

Теоретичні та прикладні аспекти дослідження «вольового самоконтролю» як компонента саморегуляції

Західні психологи (з 70-х рр. ХХ ст.) *самоконтроль* підмінюють поняттям «воля». У науковій літературі *самоконтроль* вважають умовою адекватного та психічного відображення людиною об'єктивної дійсності внутрішнього та навколишнього світів, що міститься у формах психічних явищ (процеси, стани, властивості). *Самоконтроль* відноситься до числа обов'язкових ознак свідомості та самосвідомості людини. З'ясовано, що *самоконтроль* є компонентом процесів управління (саморегулювання) систем якості різної природи, де людина є найвищим складником системи.

Розглянемо сутність та зміст вольового самоконтролю. Сьогодні не існує однозначного визначення цього терміну, дослідники дають власні визначення, але вони не суперечать, а доповнюють один одного. Нами здійснено спробу надати визначення терміну «самоконтроль» сучасними вченими у хронологічному порядку їх публікації у літературних джерелах (табл. 2).

Погоджуючись з дослідниками, вважаємо, що найбільш вдалим є таке розуміння поняття «самоконтроль»: *свідомий контроль, здійснюваний людиною над власними поведінкою, думками та почуттями, регулювання та планування діяльністю*. Особливої уваги це набуває у процесі інноваційної діяльності. Самоконтроль дозволяє людині свідомо змінювати напрям думок, утримуватися від небажаних дій.

Функції та види самоконтролю

З метою повного розуміння самоконтролю, нам необхідно розглянути його зміст, функції та види. У процесі інноваційної діяльності передбачається обов'язкове використання самоконтролю у професійних діях. У цьому випадку самоконтроль здійснює

контрольно-оцінювальну функцію за допомогою порівняння прийнятого плану, виконуваних прийомів, досягнутих результатів, внесених корективів з поставленою метою та оцінювання їх адекватності наміченому завданню. *Функції самоконтролю* носять перевірений характер та полягають у встановленні ступеня збігу між еталоном та контрольованою складовою. *Самоконтроль містить* види будь-якої діяльності людини: виховну, ігрову, навчальну, професійну, наукову, спортивну, військову тощо. Існують такі *види класифікації* самоконтролю: тимчасовий, просторовий, структурний, а також принцип довільності самоконтролю. Проявом дії самоконтролю спостерігаються в оцінюванні вольового потенціалу людини у цьому випадку використовують якісну шкалу «сильна – слабка».

Також необхідно брати до уваги характер взаємозв'язку *волі та самоконтролю* як властивостей особистості. Ступені вираженості цих властивостей призводять до *різноманітності форм* їхнього спільного прояву. Прикладом найбільш гармонійного поєднання розглянутих властивостей особистості є людина, яка, поряд з сильною волею, володіє добре вираженим самоконтролем та вміє підпорядкувати їх досягненню суспільно схвалених цілей.

Отже, *самоконтроль* – це усвідомлення та оцінювання суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів. Поява і розвиток самоконтролю визначається вимогами суспільства до поведінки людини. Формування довільної саморегуляції передбачає можливість людини усвідомлювати та контролювати ситуацію, процес. *Самоконтроль* передбачає наявність еталону та можливості отримання відомостей про контрольовані дії та стани.

Згадуючи *вольовий самоконтроль*, говоримо про волю та самоконтроль, вбачаючи взаємне проникнення

Таблиця 2

Визначення поняття «самоконтролю» сучасними вченими

Автор визначення самоконтролю	Літературні джерела
<i>А. Арет</i> говорить про самоконтроль як про «здібності людини стежити за собою, перевіряти себе, видавати собі звіт про власну поведінку та діяльність».	<i>Арет А. Я. Очерки по теории самовоспитания. Фрунзе. – 1961.</i>
<i>Г. Собієва</i> вважає, що <i>самоконтроль</i> – це вміння критично ставитись до власних вчинків, дій, почуттів та думок, регулювати поведінку та керувати нею.	<i>Собієва Г.А. Формирование навыков самоконтроля у учащихся начальных классов на уроках русского языка // Вопросы психологии. – 1964. № 2.</i>
<i>Л. Рувинський</i> вважає, що самоконтроль «сприяє реалізації та уточненню існуючого плану, але не підмінє процес планування, що протікає у відповідності з цілями та мотивами особистості».	<i>Рувинский Л. И. Самоконтроль как средство самовоспитания // Психологические исследования. – М., 1970.</i>
<i>В. Чебишева</i> розуміє під <i>самоконтролем</i> «свідомі процеси, що полягають у тому, що працівник, враховуючи мету, план діяльності, стежить за власними діями та результатами, порівнюючи їх з уявними правильними діями та результатами, на основі цього регулює власну діяльність».	<i>Чебышева В. В. Самоконтроль в процессе труда и обучения // Вопросы психологии обучения труда. – М., 1974.</i>
<i>А. Линда</i> розглядав <i>самоконтроль</i> – «компонент свідомості, що містить самосвідомість та саморегулювання людиною діяльності та поведінки». Він вважає основою самоконтролю самооцінку, коригування власної діяльності та поведінки. Найбільш важливим вважав активну участь особистості в регулюванні та виправленні власної діяльності, поведінки.	<i>Лында А. С. Дидактические основы формирования самоконтроля в процессе самостоятельной учебной работы учащихся. – М., 1979.</i>

один в одного. Чіткого визначення *вольового самоконтролю* не існує, а є поняття «вольовий контроль» та «вольова регуляція». З'ясовано, що *вольовий самоконтроль* у процесі діяльності людини може виступати певним маркером, що характеризує особистість, відображає здатність виконувати поставлені перед ним завдання у швидкозмінних умовах стресу [5; 7]. Цьому сприяє така визначальна риса характеру як *самовладання*. Висока її вираженість сприяє збалансованій роботі основних психологічних механізмів: самоконтролю та корекції, унаслідок чого розвивається стресостійкість та здатність до швидкої адаптації. Отже, *вольовий самоконтроль* відіграє важливу роль в адаптації та саморегуляції особистості у швидкозмінних умовах інноваційних перетворень.

Аналіз змісту, сутності понять вольової регуляції

Не зважаючи на широке вивчення питань волі та вольової регуляції, ця проблема характеризується суперечливістю поглядів та недостатньою повнотою розкриття. Так відзначається неоднозначність у трактуванні феноменів, що стосується вольової саморегуляції. У контексті проблем саморегуляції психологи наділяють волю регулятивними функціями, вивчаючи її у рамках проблем «оволодіння людиною собою», розглядають вольову регуляцію як довільну зміну спонукання до діяльності (І. Виготський, С. Рубінштейн), як особистісний рівень регуляції (К. Абульханова-Славська, В. Іванніков, В. Калін та ін.).

Говорячи про *вольову регуляцію*, що заснована на *самоконтролі* людини, як про *компонент саморегуляції*, самоконтроль може бути об'єктом *вольової регуляції*, наприклад, у стресових ситуаціях [3; 6].

Перешкоди на шляху вольової регуляції

Для появи *вольової регуляції* потрібні певні умови – наявність перешкод та перепоп. *Воля проявляється тоді, коли виникають труднощі на шляху до цілі: зовнішні* (час, простір, протидія людей, фізичні властивості речей тощо); *внутрішні* (відносини та установки, хворобливі стани, втома тощо). Ці перешкоди, відображаючись у свідомості, викликають вольове зусилля, що створює потрібний тонус – *мобілізаційну готовність для подолання труднощів*.

Ситуації, що вимагають термінової вольової регуляції – подолання перешкод, спрямованість дії на майбутнє, конфлікт мотивів, конфлікт між вимогою підпорядкування нормам соціальним та наявними бажаннями тощо – зводиться до трьох реальностей, в основі яких є необхідність: поповнення дефіциту спонукання до дій за відсутності достатньої мотивації; вибір мотивів, цілей, видів дії (за конфлікту); довільна регуляція зовнішніх та внутрішніх дій і психічних процесів [3].

Вольова регуляція поведінки та дій – це довільна регуляція активності, що формується та розвивається під впливом контролю запитів з боку суспільства, а потім – самоконтролю особистості. *Основою вольових процесів* виступає характерна людині опосередкованість поведінки за рахунок використання суспільно вироблених знарядь чи засобів. На цьому будується

процес свідомого контролю над емоціями, станами або мотивами, значно варіативний індивідуально. За рахунок цього контролю з'являється можливість діяти всупереч сильної мотивації або ігнорування сильних емоційних переживань.

Таким чином, *вольова регуляція проявляється* як особистісний рівень довільної регуляції, що відрізняється тим, що рішення виходить від особистості, а в регуляції використовуються особистісні засоби. Один з таких засобів особистісної регуляції – зміна сенсу дій. Навмисна зміна сенсу дії, що призводить до зміни спонукання, може досягатися за допомогою: переоцінки значущості мотиву; залучення додаткових мотивів; передбачення та переживання наслідків дії; актуалізації мотивів за допомогою уявної ситуації тощо [3].

Розвиток вольової регуляції пов'язано з формуванням багатой мотиваційно-сислової сфери, стійкого світогляду та переконань, здатності до вольових зусиль в особливих ситуаціях дії, а також з переходом від зовнішніх способів зміни сенсу дії до внутрішніх. Закріплені *вольові властивості позначаються* спеціальними такими термінами, як: цілеспрямованість, рішучість, витримка, самостійність, мужність, наполегливість. Потрібну вольову властивість можна сформувати та проявити не за всіх обставин, але ці властивості своєрідно залежать від характеру справ, де проявляються [2; 3].

Аналіз сутності поняття саморегуляції

Саморегуляція є різноманітною та оцінюється різними фахівцями по-різному (табл. 3). Це пов'язано з нерівнозначністю біологічних систем за яких здійснюється автоматичне регулювання. До них входять системи, де регульовано параметри константи та результат регуляції стереотипу, а також адаптивні системи (самонастроювальні, самоорганізуючі, самонавчаючі), що автоматично пристосовуються до швидкозмінних зовнішніх умов.

Здійснюючи інноваційну діяльність може виявитися, що привабливість справи та важливість цілі набагато нижча, ніж зусилля, які витрачаються на подолання труднощів. І, якщо людина застосовує вольове зусилля, але не має розвинутої відповідальності, може припинити діяльність, то психологічна готовність персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності має базуватися на розвитку особистісних рис, властивостей, а також, розвитку вольової саморегуляції особистості та формуванні активної суб'єктної позиції.

Механізми оцінювання та контролю, виділення принципу дії, прийняття рішень – це моменти, які розкривають системний характер активності суб'єкта в його цілісному співвідношенні з вимогами діяльності. Однак ці механізми не завжди взаємодіють оптимально. Механізми контролю, пов'язані з оцінюванням успішності/неуспішності власних дій, можуть набувати негативно емоційного забарвлення, фіксуватися на дрібницях, тим самим, перешкоджати формуванню принципу дії. Однак прихильність до зовнішніх вимог, що враховуються виконавчим

Таблиця 3

Визначення поняття «саморегуляція» сучасними вченими

Автор визначення саморегуляції	Літературні джерела
Саморегуляція – це вплив на систему, що здійснюється з метою витримування необхідних показників її роботи, але реалізовано за допомогою внутрішніх змін, що породжуються системою відповідно до законів її організації.	Смирнов Б. Н. <i>О психических механизмах волевых усилий // Проблемы психологии воли. – Рязань, 1991.</i>
Саморегуляція, властивість біологічних систем автоматично встановлювати та підтримувати на певному, відносно постійному рівні будь-які фізіологічні або біологічні показники системи. Процес саморегуляції може носити циклічний характер. Відхилення будь-якого життєвого чинника від константного рівня слугує поштовхом до мобілізації апаратів, що відновлюють його. За «саморегуляції» керуючі фактори не впливають на регульовану систему ззовні, а виникають у ній.	Саморегуляція http://bse.sci-lib.com/diletter1901.html
Саморегуляція – це механізм, за допомогою якого забезпечується централізуюча, спрямовуюча та активізуюча позиція суб'єкта. Вона здійснює оптимізацію психічних можливостей, компенсацію недоліків, регуляцію індивідуальних станів у зв'язку із завданнями та подіями діяльності. Вона забезпечує цільову та змістову відповідність дій суб'єкта цим подіям, своєчасність, пропорційність дій тощо.	Исследование волевой саморегуляции субъекта спортивной деятельности. http://moyuniver.net/issledovanie-voлевой-regulyacii-subekta-sportivnoj-deyatelnosti1-2/
Вольова регуляція – це фактори свідомої напруги фізичних та духовних сил, спрямованих на підвищення результатів будь-якої діяльності.	Гозунов Е.Н. <i>Психология физического воспитания и спорта : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. Н. Гозунов, Б. И. Мартянов. – М.: Академия, 2000. – 288 с.</i>
Емоційно-вольова саморегуляція – це система прийомів послідовного самовпливу особистості з метою підвищення емоційно-вольової стійкості у напружених та небезпечних ситуаціях.	Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. – 2013.

типом, суворе дотримання будь-яких правил здійснення дій, формальних інструкцій, можуть пригнічувати його мотивацію і творчий пошук.

Саморегуляція не завжди здійснюється об'єктивно – оптимальним та суб'єктивно зручним чином. Підтримувати певний рівень активності можна двома способами: 1) перенапруженням сил, що призведе до втоми, падіння активності, 2) за рахунок емоційно-мотиваційного підкріплення (психологічно легкого та зручного способу). Не потрібно думати, що можливості вдосконалення саморегуляції безмежні, що її рівні здійснюються тільки свідомо. Низка процесів та способів дії зі спочатку свідомо та довільно регульованих переходять у категорію неусвідомлюваних. У психологічній системі саморегуляції є не лише гнучкі, але і жорсткі зв'язки. Але з точки зору принципу розвитку важливо відзначити головне: якість здійснення діяльності суб'єктом є результатом вдосконалення системи психічної організації, а не простого розвитку окремих психічних процесів та властивостей [4].

Залежно від досвіду суб'єкт має більше або менше прогнозувати настання подій. Такий прогноз перетворює внутрішній стан: відчуття невпевненості перед несподіваним настанням подій замінюється станом готовності до будь-яких несподіванок. Отже, системний характер саморегуляції дозволяє зрозуміти джерело мобілізації суб'єктом власних сил та резервів, а не лише джерело компенсації недоліків.

Отже, вищесказане вказує на те, що **вольовий самоконтроль** відіграє важливу роль в адаптації та саморегуляції в особливих умовах здійснення

інноваційної діяльності. Таким чином, дослідження цієї проблеми є актуальним та розв'язує завдання, що стоять перед новатором/інноватором. Вольовий самоконтроль є провідним фактором ефективності інноваційної діяльності умовах швидкозмінного середовища, а провідними процесами є адаптація до певних умов та саморегуляція поведінки з метою розв'язання завдань впровадження нововведень.

Для виявлення вираженості самоконтролю, компоненту саморегуляції, ми використовували опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції», розроблений А. Зверкова і Е. Ейдманом [4], спрямований на оцінювання індивідуального рівня розвитку вольового самоконтролю, як компоненту вольової регуляції [15]. Детально розглянемо це питання у наступному номері.

Продовження публікації у наступному номері.

Ми будемо Вам вдячні за зворотний зв'язок за адресою: nika777vera@mail.ru

Використані літературні джерела

1. Большой психологический словарь. (Психологические энциклопедии) [Текст] / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 672 с.

2. Бурлачук. Словарь-справочник по психодиагностике [Текст] / Бурлачук. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 688 с. – (Серия: «Мастера психологии»).

3. Головин С. Ю. Словарь практического психолога [Текст] / С. Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.

4. Исследование волевой саморегуляции субъекта спортивной деятельности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://moyuniver.net/issledovanie-volevoj-regulyacii-subekta-sportivnoj-deyatelnosti1-2/>

5. *Кечина М. А.* Исследование волевой саморегуляции субъекта спортивной деятельности [Текст] // Казанская наука. – Казань: Изд-во Казанский Издательский Дом, 2013. – № 7. – 298 с.

6. Краткий психологический словарь / под общей ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского [Текст] / ред.-составитель Л. А. Карпенко. – Ростов-на-Дону: ФЕНИКС, 1998. – 2-е изд. расш. исп. доп. – 512 с.

7. *Моросанова В. И.* Развитие теории осознанной саморегуляции: дифференциальный подход [Текст] // Вопросы психологии, 2011. – № 3. – С. 132–144.

8. Психологический словарь / И. М. Кондаков. – 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/478>

9. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл., та слухачів ін-тів післядипломної освіти [Текст] / Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикова, О. В. Винославська та ін.; за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К.: Фірма «ІНККОС», 2005. – 366 с.

10. *Чудакова В. П.* Модель експертизи і корекції внутрішньої психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності – чинник формування конкурентоздатності особистості [Текст] / В. П. Чудакова // Освіта і розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2013. – № 10 (17) (жовтень). – С. 52–61.

11. *Чудакова В. П.* «Управлінська компетентність керівників з формування готовності педагогів до інноваційної діяльності в умовах освітнього

середовища профільної школи» [Текст] / В. П. Чудакова // Управління школою. – 2012, Видавнича група ОСНОВА. – № 19–21 (355–357) липень. – С. 10–20.

12. *Чудакова В. П.* Моделі й технологія формування психологічної готовності персоналу організацій до інноваційної діяльності як чинника конкурентоздатності особистості в швидкозмінних умовах: збірн. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України [Текст] / ред. кол.: С. Д. Максименка (гол. ред.) та ін. – К.–Алчевськ: ЛАДО, 2013. – Том II. Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С. Д. Максименко, Л. М. Карамушки. – Вип. 38. – С. 314–326.

13. *Чудакова В. П.* Психологическая готовность к инновационной деятельности как фактор конкурентоспособности личности в быстро изменяющихся условиях [Текст] / В. П. Чудакова // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. – 2015. – № 2. – С. 1–13. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.es.rae.ru/bulletinpp/211-981

14. *Чудакова В. П.* Психолого-организационная технология формирования готовности к инновационной деятельности как средство развития конкурентоспособности личности [Текст] / В. П. Чудакова // Международная научная школа «Парадигма». Лято-2015. – В 8 т. – Т. 4: Психология: сборник научных статей / под ред. А. В. Берлов, Л. Ф. Чупров. – Варна: «Центр за научни изследвания и информация «Парадигма» ЕООД БЪЛГАРИЯ. ЦНИИ «Парадигма», 2015. – 414 с. – С. 393–401.

15. *Эйдман Е. В.* Волевая регуляция деятельности в условиях предельных физических напряжений [Текст]: автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Е. В. Эйдман. – М., 1986. – 22 с.